

Eesti kirjakeele sõnavara kujundajate ja uurijate järgedel

Valve-Liivi Kingisepp

24. aprillil 2013

Väike-Maarja

Haapsalu Wiedemanni Gümnaasium

Otto Wilhelm Masing (1763-1832)

Marahwa Näddala-Lehhe esimene number

Arnold Kask (1902–1994)

0. V. Masingu "Ma rahva Naddala-lehe" osa
cesti kirjakeele sõnavara rikastamisel.

1. Eelsti kirjakeele sõnavara enne Masingit.

2. Masingi osa sõnavara rikastamisel.

a) murdesõnadega

b) lüü- ja värsisõnadega

c) tauletistega

d) puriprastiliste väljenditega
tähekaasnad

3. Masingu teinud kirjakeele, eriti afalke-
keele rikastamisel.

a) sõnakoondlik - poliitiline

b) kultuuri- ja harrastusalane

1. sõnakoondlik

2. väljendite (võrded, maad, ajad)

" sõnakoondlik + ositus

c) olmeeline (talulike m.)

4. Nõukogude -

Ida- ja rannikumurde sõnu „Marahwa Näddala-Lehhes“

- *laamalt* ‘laialt, suurelt’, *nõmmik* ‘nõmmemadu, nastik’, *jultuma* ‘julgemaks muutuma’, *põuguline* ‘pesupesija’, *suurisa* ‘vanaisa’ jt.’

(V.-L. Kingisepp. „Ida- ja rannikumurde sõnad „Marahwa Näddala-Lehhes“.- ESA 23, Tallinn 1978, lk 49–63)

Võõrsõnu „Marahwa Näddala- Lehhes“

*Batist, intress, invaliid, klaver, konsul, kontor,
lantsett, metall, minister, nafta ‘mäeõli’,
planeet, protokoll, protsess, raket, jt.*

(V.-L. Kingisepp. „Võõrsõnad „Marahwa
Näddala-Lehhes“. – Sõnasõel 5. Uurimusi ja
materjale eesti keele sõnavara alalt. Tartu 1980,
lk 57–78)

Vene päritoluga sõnu O.W.Masingu „Marahwa Nāddala-Lehhe“ sõnavaras

Juska ‘ahjusiiber’, purlak, rogusk ‘kotiriie, kott’, poolvernik~poluvernik ‘segausuline jt; jakuudi, kareltsi, permi, tunguusi, voguli, kirgiisi rahvas, kreml jt.

(„V.-L. Kingisepp. Vene päritoluga sõnad O.W.Masingu „Marahwa Nāddala-Lehhe“ sõnavaras. – ESA 18.Tallinn 1972, lk 87-108.)

Liitelisi nimi- ja omadussõnu „Marahwa Nädala-Lehhes“

- ***Kiidik*** ‘kiitleja’, ***kuivik*** ‘skelett, luukere’, ***uimandus*** ‘uimane olek’, ***rabastik***, ***jahukas*** ‘jahurikas’, ***perekas*** ‘rahvarikas’, ***kerkne*** ‘elastne jt.

(V.-L. Kingisepp, „Liitelisi nimisõnu „Marahwa Nädala-Lehhes“ –Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 460. Eesti keele sõnavara probleeme V. Tartu 1978, 34–68)

Loodusteadusala sõnavara

O.W.Masingul

Ellaw aed e. sihhisein 'hekk', kiwikangas 'asbest', maanina 'neem', maa korsten 'vulkaan', mele e. tundmise pael 'närv', suursilm 'luup', tupet loma 'nukkuma' jt.

(V.-L. Kingisepp. „Loodusteadusala sõnavara O. W. Masingul“. –Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 460. Eesti keele sõnavara probleeme V. Tartu 1978, 69–80)

Huno Rätsep (sündinud 1927)

Eesti kirjakeele ajaloo päevad

Esimene toimus 1987. aastal pealkirja all „350 aastat eesti grammatikakirjandust“.

Tähistati Heinrich Stahli eesti keele grammatikat (1637) ja Arnold Kase 85. sünnipäeva.

Heinrich Göseken (1612-1681)

Manuductio
ad
Linguam Oesthonicam

Juhatus
eesti keele juurde,

mis ei koosne mitte ainult mõningatest
õpetustest ja tähelepanekutest,
vaid ka
paljude saksa sõnade
tõlgetest.

Eesti keele sõpradele teada andnud

HEINRICH GÖSEKEN

Braunschweigist Hannoverist,
pastor kristlikus Kullamaa koguduses
Läänemaal, ümberkaudsete maakirikute praost
ja Tallinna kuningliku konsistooriumi
korraline assessor.

Tallinn,
trükkitud ja kirjastanud gümnaasiumi trükkal
Adolph Simon 1660. aastal.

Valve-Liivi Kingisepp • Kristel Ress • Kai Tafenau

Gheinrich
Gösekeni
grammatika ja sõnastik
350

Tartu Ülikooli
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu 2010

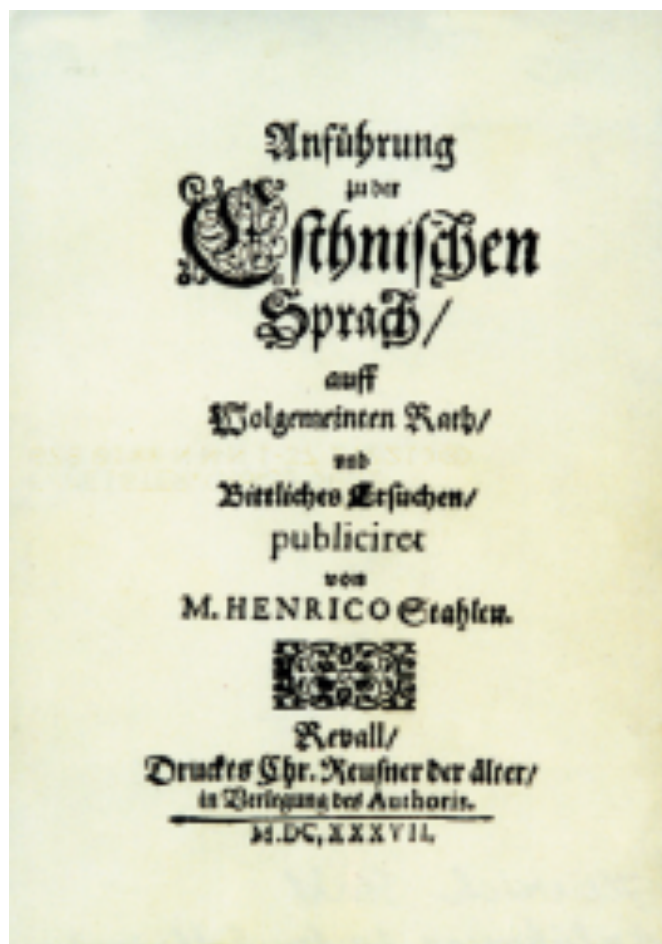

Gösekeni sõnu

iiv, -a, iivane 'pärm, pärmine,
junkar 'jääpurikas',
karts, -e 'julge',
kugun, -a 'sale',
räsa 'kark',
uhine, -se 'juurdetulnu, tulnukas' jt.

(V.-L.Kingisepp, Leide Heinrich Gösekeni sõnavaramust.
- Keel ja Kirjandus 2009. Nr 6 - 9, lk 620-630.

Heinrich Stahl (1600-1657)

- Heinrich Stahli saksa-eesti sõnastiku tõlkevasted
- Wüste – *Körb/lahn/nöm*
- Schnell – *nobbe/wirck*
- Fingerhut – *sörmkübbar*
- Mahlzeit – *söhmendaick*

(Valve-Liivi Kingisepp. Heinrich Stahli saksa-eesti sõnastiku tõlkevasteist. – Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 1. Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloost. Toimetanud Jaak Peebo. Tartu 1995, lk 40-47)

- Kristel Kikas. Mida sisaldab Heinrich Stahli Vocabula? - Toimetanud Valve-Liivi Kingisepp. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 21. Tartu 2002.

Jaan Jõgever (1860–1924)

*... ainult rahvad, kes omale on
suutnud ühise kirjakeele luua, kannavad
haritud rahva nime ja on niikaugelt ühine
rahvas,
kui neil ühine kirjakeel tarvitusel on.*

Jaan Jõgever

Mati Erelt (sündinud 1941)

Vana kirjakeele töörühma esimene koosseis (1995)

- Jaak Peebo, Epp Ehasalu, Külli Habicht
- Töörühma juhi kohustused usaldati Valve-Liivi Kingisepale
- Esimene töökoosolek 20. oktoobril 1995

Vana kirjakeele tööühm

- Alustati esimestest kirjapanekutest 13.–16. sajandist, eesti kirjakeele sünnist reformatsiooni käigus.
- Piirasime materjali aastaga 1600.

Uurimistöö eesmärk

- VAKK – vana kirjakeele korpus
- VAKS – vana kirjakeele sõnaraamat
- Senise sedelkartoteegi kõrvale tuli luua uus, elektrooniline andmebaas
- Korpuslingvistika ja arvutileksikograafia põhimõtted ja meetodid

Esimene katse rakendada korpuslingvistika põhimõtteid vana kirjakeele uurimisel

- Epp Ehasalu, Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo. *Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*. - Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 6. Tartu 1997.
- Valve-Liivi Kingisepp, Epp Ehasalu, Külli Habicht, Jaak Peebo. *Vanimate eesti keele tekstide sõnavarast ja grammatilisest vormistikust*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu 1997, lk 67–100.

Vana kirjakeele töörühm suureneb

- Ülikoolis saavad „rebased“ bakalaureusteks, magistriteks, doktoreiks.
- Töörühmaga liitusid Külli Prillop, kes tõusis rühma arvutiideoloogiks.
- Lisandusid Urve Pirso, Argo Mund, Kristel Ress, Urve Viitkar, Maarika Keldt, Helina Tennasilm, Kadri Kõpp, Pille Penjam, Kai Tafenau jt.

Georg Mülleri jutluste sõnastik

Sisaldab:

- **1803** põhimärksõna
- **457** viitemärksõna
- **99 379** sõnet

(Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso, Külli Prillop. *Georg Mülleri jutluste sõnastik*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 12. Tartu 2000, 719 lk.)

Joachim Rossihniuse kirikumanuaalide leksika

Sisaldab:

- **1985** põhimärksõna
- **63 238** sõnet

(Valve-Liivi Kingisepp, Külli Habicht, Külli Prillop. *Joachim Rossihniuse kirikumanuaalide leksika*. Toimetaja Jaak Peebo. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 22. Tartu 2002, 542 lk.)

LAUSKORPUSED

KIRJAKEELE SÕNARAAMAT

- (Valve-Liivi Kingisepp. *Eesti leksikograafia aastal 1997. Vana kirjakeele sõnaraamatust.* – Keel ja Kirjandus 1997, nr 12, lk 825–827.)

LAUSKORPUSED

ESMAESINEMUSSÕNARAAMAT

(Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Külli Prillop.
Uudne sõnaraamat vanadest tekstidest. – Keel ja
Kirjandus 2006, nr 5, lk 365-378) 2004).

VALIKKORPUS

GRAMMATIKANÄHTUSTE SÜSTEEMSEM KÄSITLUS

(Valve-Liivi Kingisepp, Külli Prillop, Külli Habicht.
Eesti vana kirjakeele korpus: mis tehtud, mis teoksil.
– Keel ja Kirjandus 2004, nr 4, lk 272 – 280)

Saksa-eesti sõnastike keelesuuna muutmine eesti-saksa sõnaraamatuiks

- Kristel Ressi magistritöö „Mida sisaldab Heinrich Stahli *Vocabula*“ (2002)
- Urve Viitkari bakalaureusetöö Johannes Gutsclaffi grammatika (1648) sõnastikuosast
- Valve-Liivi Kingisepa, Kristel Ressi, Kai Tafenau koostatud „Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350“ (2010)

Veel uurimusi vana kirjakeele kohta

- Sõnavara ja vormistik, rakendatud optimaalsusteooria põhimõtteid – Külli Prillop
- Jälgitud morfosüntaktilist arengut, muu hulgas grammatiseerumisteooria valguses – Külli Habicht
- Süntaks: uuritud verbirektsioone, relatiivlause tüpoloogiat (Kadri Kõpp), modaalsuse väljendusvõimalusi – Pille Penjam
- Kogu kirjakeele ajalugu hõlmavad ülevaateartiklid (Külli Habicht), lõunaeesti kirjakeele iseloomustused (Jaak Peebo), üksikautorite keeletegevuse ja -kasutuse ülevaated (V.-L. Kingisepp) jpm

Vana kirjakeele töörühma kodulehekül

- www.murre.ut.ee/vakkur
- Üksikasjalik teave töörühma senise tegevuse kohta
- Saab teha päringuid vana kirjakeele korpusest
- Töörühma tööd juhib dotsent Külli Habicht

